

HALMÁGYI MIKLÓS

Hol volt Gizella királyné Bakonybélnek juttatott szőlőadománya? – Mátra vagy Makra? Egy paleográfiai probléma birtoktörténeti vonatkozásai*

Where was the vineyard that Queen Gisella donated to the monastery of Bakonybél? – Matra or Makra? Property-historical relations of a palaeographic problem

According to a late inscription, Queen Gizella, the wife of King Stephen, donated a vineyard to St. Maurice, which in practice means the abbey of Bakonybél. The place is difficult to read in the manuscript (Mana or Macra or Matra). Some literatures interpret it as the Mátra hill in the north-east of present-day Hungary, while others locate it on the Arad hills as Makra. The paper argues in favour of the latter view from the point of view of the history of the estate and palaeography.

A Kárpát-medence borvidékei között nemes versengésre ad lehetőséget a kérdés: melyiküket említették korábban a középkori források? Ez a probléma merül föl a Mátra vidékén és a Makra hegyen elterülő szőlők esetében is. A kérdés azért is izgalmas, mert a két helynevet csupán egy betű különbözteti meg egymástól, így egyes források esetében nehéz eldönteni, hogy melyik földrajzi nevet említi a ránk maradt szöveg. A téma áttekintése lehetőséget ad arra, hogy egy bencés apátság és egy arisztokrata család birtoktörténetébe is bepillantsunk.

A Bakonybélnek szóló adomány

A pannonhalmi főapátság levéltárának birtokában van egy feljegyzés, melyet Erdélyi László 16. századnak, Győrffy György 15. századnak tekintett. A feljegyzés szerint Gizella királyné (*Kesla regina*) szőlőbirtokot adományozott Szent Móricznak, ez utóbbi név alatt a bakonybéli apátság értendő.

„... Item Kesla regina divina miseratione, que me volente et Stephano rege favente Mauricio contulli in Transsylvanis p[ar]tibus villam Lapat et villam Obon et in Macra

dedi octo vineas cum totidem vinitoribus...”¹ (Az oklevél kéziratát lásd jelen tanulmány 1. mellékleteként.) Erdélyi László fordításában: „Kesla királyné . . . István király kedvezésével adtam (!) Szent Móricznak a Havasokon túli részeken Lapat falut és Obon falut és a Mátrában adtam nyolcz szőlőt ugyanannyi szőlőművessel;..... mindezekből Szent Móricz monostora ... épen semmit sem bír . . .”² A forrásban említett erdélyi Lapat falu mind Sörös Pongrác, mind Győrffy György szerint az erdélyi Fehér megyei Magyarlapáddal azonosítható.³

A Mátra lehetősége

A szőlőbirtokok helye a kéziratban nehezen olvasható. Wenzel Gusztáv még Mana alakban írta át.⁴ A 20. század elején Erdé-

* A tanulmány a Magyar Levéltárosok Egyesülete Vándorgyűlésén, 2021. augusztus 27-én, Sopronban, „Mátra vagy Makra? Rejtélyes szőlőbirtokok dél-alföldi vonatkozású középkori oklevelekben.” címmel elhangzott előadásnak jegyzetekkel ellátott változata. Elhangzott továbbá: Szent Móric: egy legendás afrikai vértanú emlékezete dél-alföldi vonatkozású oklevelekben és a borászatban. XXIV. Történettudományi Találkozó, Vásárhelyi Történelmi Kör szervezésében, Hódmezővásárhely, 2021. július 31. Köszönet Petrovics Istvánnak és Almási Tibornak a témában folytatott egyeztetésért, tanácsokért.

1 HU-MNL-OL-DF 287859. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény]; Erdélyi László: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. Mutatvány „A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története” cz. vállalatnak sajtó alatt lévő s a bakonybéli apátságról szóló VIII. kötetéből. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 10. (1903) 193–237, 198; Sörös Pongrác: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII: A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023–1548. Bp. 1903. 28. 8. j.; 590; Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131. Ed. Georgius Győrffy et al. Budapestini 1992 (a továbbiakban: DHA) 120. (Nr. 27).

2 Erdélyi L.: A bakonybéli i. m. 198.

3 „Talán azonos az alsó-fejérmegyei Lapád községek valamelyikével a N.-Enyedtől keletre fekvő Magyar-Lapáddal, a melyet Ortvy a Geograph. Ecc. Hung. II. k.-hez csatolt térképen a XIV. sz. elejétől már jelez.” Sörös P.: A bakonybéli i. m. 28. 7. j.; Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.–IV. Bp. 1987–1998. II. 171.

4 Árpád-kori új okmánytár 890–1235. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest 1867. (a továbbiakban ÁÜO) VI. 39. – Jakó Zsigmond Erdélyi okmánytára nem tér ki az említett szőlőbirtokok helyére. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. (Codex diplomaticus Transsy-

lyi László és Sörös Pongrác munkái – Mátraként értelmezik a nevet. Sörös Pongrác a bakonybéli apátságról írt hatalmas könyve végén közölt forráskiadványban *Matra* formában közli a helység nevét, de könyve magyar nyelvű részében is a Mátrában levő szőlőbirtokokról ír. Térképre is vetítette Bakonybél birtokait, és – zárójelben ugyan, de – a Mátra vidéket is feltünteti rajta.⁵

Mivel indokolta Sörös és Erdélyi a Mátrába való lokalizálást? A bakonybéli apátság hamis – 1037-re datált – „alapítólevele” megemlíti egy *Forum reginae*, magyarul Asszonyvásárra, németül *Frauenmarkt* nevű helységet, mely a Hont megyei *Báttal* azonosítható. Erdélyi László szerint ez a helység „Hontban közel esik a Mátra vidékéhez.”⁶ Sörös Pongrác – ugyancsak az 1037-re datált hamis oklevél alapján számoltart egy Zelyp (Zil) nevű helységet, mely hét viza hallal tartozott a bakonybéli apátságnak. Sörös szerint ez a helység „talán a Zagyva mellett volt, a hol a nógrádmegyei Selyp pusztá teljesen megegyeznék nevével...”⁷ Fent említett térképvázlatán Sörös Pongrác a Mátra közelében Selypet is feltünteti. Véleményem szerint olyan nagytűtű hatat, mint a viza, nagyobb eséllyel halászhattak a Dunában, mintsem a Zagyva folyóban. Az „alapítólevél” *Modosa* (Madocsa) halászhelyéről is beszámol *Zelyp* említése előtt, és az 1086-ra keltezett bakonybéli birtokösszeírásban is egymás mellé kerül *Zlip* és *Modosa*,⁸ Madocsa pedig a Duna mentén fekszik. A fentiek alapján a rejtélyes Zelyp/Zlip tehát inkább a Duna közelében keresendő, mint a Mátra vidékén.

A Mátra vidékén a 11. század elejére tehető a feldebrői és a sári (abasári) apátságok alapítása. Ahol apátság létesült, kétségtelen, hogy szőlőt is műveltek, hogy legyen boruk a szentmise megünneplésére.⁹ A bakonybéli szerzetesek tulajdonába

adott rejtélyes szőlőbirtokról azonban a Mátrán kívül más értelmezés is hangot kapott.

A Makra lehetősége

Szentpétery Imre oklevéltár-kéziratának Zsoldos Attila által szerkesztett, kiegészített kiadványa a Makra hegyre lokalizálja a szőlőadományt (in Macra).¹⁰

Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* c. könyvében a Matra nevet Macra alakra helyesbítette, Makra hegyként értelmezte, és Arad-hegyaljára lokalizálta Gizella királyné adományát.¹¹ Részletesen nem magyarázza, hanem a ménesi borvidékre vonatkozó, egyértelműbb adatokhoz irányítja az olvasót.¹²

Alexandru Mihalca és Emil Lazea román nyelvű könyve ugyancsak a Makra értelmezést tárja az olvasó elé, a követezőképpen idézve a forrást: „in Matra (=Macra)”. Hozzátehetjük: ez a könyv Sörös Pongrác forráskiadványára hivatkozik, melyben a Matra olvasatot találjuk. Ezen kívül a román nyelvű munka Györffy György értelmezését használja, mely Arad vidékére lokalizálja Gizella adományát.¹³

Csávossy György, *Jó boroknak szép hazája, Erdély* című könyvében megemlékezik az Arad-hegylajai borvidékről mint Gizella királyné adományáról.¹⁴

Baán Izsák¹⁵ és Romhányi Beatrix ugyancsak Arad-hegyaljára, a Makra hegy vidékére lokalizálják a forrásban levő helynevet. Romhányi Beatrixnál a forrásszöveg átírásánál a *Mana* olvasattal találkozunk. Értelmezésében kifejti, hogy a kései forrásban fennmaradt adomány valószínűleg nem Gizella korából való, hanem a 11. század második feléből.

lvaniae.) I. 1023–1300. (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997.) 123. (1. sz.). – Márki Sándor több esetben a Matra alakot használja, mintegy a Makrával szinonimaként, 15 századi források kapcsán. Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. Első rész. Arad 1892. 12. 184. 389. 411. A 411. 1. jegyzetében az alábbi oklevelek hivatkozása után megjegyzi, hogy Makra látszik helyesebb „olvasásnak”. 1414: HU-MNL-OL-DL 10245.; 1471: HU-MNL-OL-DL 17208.; és 1481: HU-MNL-OL-DL 18511. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár] – Márki nyomán A Pallas Nagy Lexikona, a Makra szócikket követzőképpen kezdi: „Makra v. Mátra-hegyén a középkorban a mai Arad-Hegyalját értették meg legdélibb, a Maros mellett levő részén is.”

5 Sörös P.: A bakonybéli i. m. 28., 590. A térképet lásd a 32. és 33. oldalak között.; Erdélyi László: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. In: Sörös P.: A bakonybéli i. m. 219–266., 223., 224.; Erdélyi L.: A bakonybéli oklevelek i. m. 193–341. 198.

6 Erdélyi L.: A bakonybéli oklevelek i. m. 198.

7 Sörös P.: A bakonybéli i. m. 28. – Lásd még: A Szent Maurícius Monostor Alapítólevele (1230–1240, 1330). Ford. Dénesi Tamás. In: Isten házában, közösségében. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben. Szerk. Vásárhelyi Anzelm. Bakonybél 2013. 125–129., 126. A Zyl helynevet ez utóbbi kiadványban Szil-ként értelmezi a lábjegyzet, a Zelyp helynevet pedig Zsili-ként. 8 A Szent Maurícius Monostor Alapítólevele i. m. 125–129. 126.; Vásárhelyi Anzelm: A Szent Maurícius Monostor története. In: Isten házában, közösségében i. m. 11–94. 34–36. A béli monostor Szent László-féle összeírólevele (1086). Ford. Dreska Gábor. In: Isten házában, közösségében i. m. 131–146. 143. (A fordításhoz fűzött jegyzetek Zsili formában magyarázzák az oklevélben levő névváltozatot.)

9 Abasár monostora IV. Béla 1261-ben kelt, az egri püspökség javára kiállított oklevélben szerepel először. Az oklevél V. István 1271. évi, valamint

későbbi átiratokban maradt ránk. (Lásd: Kondorné Látkóczi Erzsébet: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Eger 1997. 23–29.). A krónikaszerkesztés szerint Aba Sámuel királyt saját monostorában, *Sarus*-on temették el (*in proprio monasterio in Sarus*). Ez alatt minden bizonnyal Abasár értendő. *Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp. 2000. 56. – *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937. [Reprint: 1999.] I. 217–505. 332. – A feldebrői monostort a Várad Regestrumban említik először, 1219-ben. Feltehetően Aba Sámuel alapította, 1035–1045 táján. A templom építészeti stílusa korai építésre enged következtetni. <https://varlexikon.hu/feldebro> (hozzáférés: 2022. júl. 9.); *Romhányi B.*: Kolostorok i. m. 20.

10 Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Bp. 2008. 44–45. (44. sz.)

11 Györffy Gy.: *Az Árpád-kori i. m. I. 163. 1. jegyzet, 163. 164. 166.* – DHA 120. (Nr. 27).

12 Györffy Gy.: *Árpád-kori i. m. I. 163. 1. jegyzet, 181.*

13 *Alexandru Mihalca – Emil Lazea*: *Tradițiile și experiența culturii vitei de vie în zona Aradului*. București 1990. 16. Amire hivatkozik: A pannonthalmi sz. Benedek-rend története VIII. 590., és Györffy Gy. *Az Árpád-kori I. 163–167.* – A román szöveg értelmezéséhez köszönöm Iova-Simon Éva fordítását és Gurzó Klára közvetítését.

14 *Csávossy György*: *Jó boroknak szép hazája, Erdély*. Bp. 2002. 273. 279. 292. 352.

15 *Baán Izsák*: *Szent Günter és a bakonybéli alapítás – tények és eszmények*. In: *Vallis sanctorum*. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből. Szerk. Dénesi Tamás. Bakonybél-Pannonthalma 2020. 20. (a továbbiakban: *Vallis sanctorum*).

Elmélete szerint Bakonybél számos birtokkal rendelkezett a Magyar Királyság déli részén, és az erdélyi sót a dél-alföldi birtokok érintésével szállíthatták. Ennek a birtokrendszernek lehetett része a makrai szőlő is.¹⁶ Marton Szabolcsnak Arad-Hegyaljáról szóló, ezidáig kéziratban levő munkája is Makra-hegyhez lokalizálja Gizella adományát.¹⁷

A fent említett szakemberek nem mérlegelték behatóan, hogy a forrásban említett név értelmezésekor milyen birtoktörténeti és paleográfiai érvek szólnak a Mátra vagy Makra olvasat mellett, és melyiknek nagyobb az esélye. A kérdés jobb megértéséhez közelebb vihet a dél-alföldi, közelebből a mai Békés megyét érintő birtoktörténet áttekintése. A bakonybéli apátság védőszentjének, Móric vértanúnak a neve ugyanis dél-alföldi, Békés megyei vonatkozású forrásokban is felbukkan.

Gyula környékének Bakonybéllel való kapcsolatának lehetősége

Amikor Zsigmond király 1403-ban Maróti Jánosnak adományozta Gyulát, más településekkel együtt három *Zenthmoroch* nevű helységet is neki adott Gyula közelében.¹⁸ 1520-ból tudunk egy gyulai templomról, melynek Szent Móric volt a védőszentje,¹⁹ 1553-ban róla elnevezett utcát találunk Gyulán.²⁰ Bálint Sándor és Mező András patrocíniumokról szóló munkái alapján a Duna vonalától keletre lényegében egyedül Gyulán adatolható Szent Móric védelmébe ajánlott templom a középkorban.²¹ Olyan település, mely a Szentmóric nevet magában viselné, tudtommal egyedül Gyula közelében volt, de ott rögtön három is. Bakonybél – magát 1086-ra datáló – birtokösszeírása szerint Bakonybélnek volt birtoka a Körös vidékén.²² IX. Gergely nevében kiadott, 1230. évre keltezett kétes hitelű oklevél szerint a bakonybéli apátság fennhatósága alatt volt egy kápolna a Körös mellett, a váradi püspökség

16 F. Romhányi Beatrix: A bakonybéli apátság birtokai és gazdasági szerepe a tatárjárás előtt. In: Vallis sanctorum i. m. 48., 55.

17 Köszönet Marton Szabolcsnak, aki a kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

18 HU-MNL-OL-DL 37587.; „... possessiones nostras Gywla, Bagd, Crakow, Wyfalu, Zenthmoroch, alia Zenthmoroch et tertia Zenthmoroch ...” Gyula város oklevéltára (1313–1800.) Közzé teszi Veress Endre. Bp. 1938. (a továbbiakban Gyula oklevéltára) 3–7. (7. szám). 6.

19 HU-MNL-OL-DL 38055. Gyula oklevéltára 80. (105. szám).

20 Haan Lajos: Békés vármegye hajdana II. Pest 1870. 160–161. 161.; Gyula oklevéltára 204. (283. szám).

21 Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp. 2003. 357. A Szent Móricról szóló fejezetben (357.) Mező jegyez egy Bácscon levő oltárt, a Bácsról szóló fejezetben (359.) azonban csak Szent Móric kápolnáról szól, a fentieknek megfelelően, oltárról nem. Az említett Móric kápolnát azonban nem Bácsra, hanem Pécsre helyezi *Sarbak Gábor*: Könyvkultúra. VII. 2. 7–8. In: A középkor évszázadai (1009–1543). A Pécsi Egyházmegye története. Pécs, 2009; *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium II. Bp. 2004. <https://mek.oszk.hu/04600/04657/html/unnepikii0055/unnepikii0055.html>, szeptember 22-nél. (hozzáférés 2022. júl. 9.)

22 A béli monostor Szent László féle összeírólevele (1086). Ford. Dreska Gábor. In: Isten házában, közösségében, i. m. 131–146. 138; DHA 252. (84/I.); *Erdélyi L.*: A bakonybéli oklevelek i. m. 209–224. Köszönet Vajda Tamásnak a témával kapcsolatos észrevételére.

területén.²³ Gyula a Körös mellett van. A középkori város északi része pedig a váradi püspökség területén volt, a Szent Móric nevét viselő városrészt pedig a város északi részére lokalizálják. A fentiek alapján feltételezhető, hogy a Gyula környéki Szentmóric településnév és templom összefüggésben van Bakonybéllel, esetleg a dunántúli apátságnak épp azon a területen volt birtoka, mely a későbbi Gyula részévé vált. Az 1086. évre keltezett oklevél más olyan helyneveket is említ, melyek előfordultak Gyula közelében: Kígyós, Keszi.²⁴

Romhányi Beatrix kutatása Bakonybél dél-alföldi birtokairól fenti felvetéseimmel lényegében megegyező eredményre vezetett. Romhányi szerint Bakonybél dél-alföldi birtokai azon útvonal mentén feküdtek, amelyen a sót szállították Erdélyből. A ménesi (Makra-hegyi) szőlőkről és az erdélyi falvakról szóló részt azonban a Gizella féle oklevélhez fűzött későbbi betoldásnak tartja.²⁵

Mátra és Makra lehetőségének mérlegelése Bakonybél birtoka kapcsán

Térjünk most vissza a Gizella királyné adományáról hírt adó kései kéziratához. A szórt birtokrendszer gyakorlata idején elvileg elképzelhető, hogy az adományozó az egyik sorban még erdélyi birtokról rendelkezik, a következőben pedig már a Mátra vidéki levő szőlőbirtokot adományozza. Amennyiben Feldebrő és Abasár templomai, monostorai már a 11. század első felében megvoltak, szőlészet, borászat is kellett, hogy legyen a Mátra vidékén a 11. század első felében.

Amennyiben azonban figyelembe vesszük, hogy a bakonybéli apátságnak a késő középkori forrás hagyománya szerint a 11. században voltak erdélyi birtokai, a fent vázolt elmélet szerint pedig voltak birtokai a mai Békés megye területén is, így valószínűsíthető: a kérdéses szőlőbirtokok a Dél-Alföld valamint Erdély határán, Arad-hegyalján, a Makra hegyen lehetnek, nem pedig a Mátra-alján. Az Arad-hegyaljai szőlészet régi voltáról egyébként 11–12. századi források is tanúskodnak.²⁶

23 IX. Gergely pápa oklevele (1230). Ford. Baán Izsák. In: Isten házában, közösségében, i. m. 147–152. 149. ”in episcopatu Variadensi: capellam Salvatoris mundi secus fluvium Krisium...” In: *Sörös P.*: A bakonybéli i. m. 249; Szent Móric legendájáról, hozzá kapcsolódó hagyományról lásd a Világtörténet (2018) 2. számában közölt tanulmányokat. Szovák Kornél szerint az 1230-ra datált oklevél hamisítvány. *Szovák Kornél*: Bakonybél korai oklevelei. In: Vallis sanctorum i. m. 29–44. 29–44. Az oklevélben említett kápolnák azonban ettől még léteztek a 13. században.

24 HU-MNL-OL-DF 208421.; „Predium, quod vocatur Kigouis,.... villa Keseih...” DHA 247–255. 252 21–34. sor (84/I.). *Sörös P.*: A bakonybéli i. m. 30–31.; *F. Romhányi B.*: Bakonybél i. m. 45–58. Köszönet Romhányi Beatrixnak a témában való egyeztetésért. A témáról részletesebben lásd *Halmágyi Miklós*: Szent Móric – Gyula elfelejtett vértanú szentje. In: *Mezővárosok a Dél-Alföldön*. Szerk. Erdész Ádám – Halmágyi Miklós. Gyula 2022. 89–110. 25 *F. Romhányi B.*: Bakonybél i. m. 45–58.

26 *Borsa Iván*: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. Levéltári Közlemények 33. (1962) 213–214.; *Mihalca, A.* – *Lazea, E.*: Tradíciói i. m. 16–18.; *Kovách Géza*: Arad-Hegyalja szőlészetéről. Gazdaságtörténeti áttekintés 1848-ig. In: *Kovách Géza*: Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerk. Héjja Julianna Erika–Erdész Ádám. Arad 2015. (Első megjelenés: Néprajzi látóhatár [1993] 3. 84–95.) 187–199. Lásd Marton Szabolcs kéziratát.

Máttra – Makra probléma a Csák nemzetség birtokai kapcsán

A Máttra vagy Makra kérdés a Csák nemzetség birtoktörténetével kapcsolatban is felmerül. 1231-ben II. András oklevélben erősítette meg Csák nembeli Miklós végrendeletét. A felsorolt birtokok jelentős része a mai Fejér megyében helyezkedett el, számos birtok azonban a Dél-Alföldön feküdt.²⁷ Csák Miklós egy frank asszonytól született Lőrinc nevű fiára egyebek mellett szőlőbirtokot is hagyott. Fejér György ennek a szőlőbirtoknak a helyét Mátraként írta át.²⁸ (A kézirat részletét lásd jelen tanulmány 2. mellékletként.) A Csák nemzetség történetét feldolgozó Nagy Imre ugyancsak Mátraként értelmezte.²⁹ A Csákokról, mint a Kisfaludy család őseiről az utóbbi időben érkező Kisfaludy László ugyancsak átvette ezt az értelmezést.³⁰ Kenéz Győző átiratában is a Máttra név olvasható.³¹ Nem mindenki értelmezi azonban az oklevélben álló helységnevet Mátraként! Györffy György az Árpád-kor történeti földrajzáról írt művében Macra-ként értelmezi.³² Mihalka és Lazea – ugyancsak Macra néven értelmezik a forrást az aradi szőlőkről írt román nyelvű könyvükben. A forrásban levő helynevet a következőképp idézik: „vineas meas, quas in Matra (=Macra) habeo”. Fejér forrásgyűjteményére hivatkoznak, melyben a Matra olvasat szerepel, de Györffy értelmezése alapján értelmezik Makraként.³³ Csávossy Gyula ugyancsak Makra-ként értelmezi a helynevet az erdélyi borvidékekről szóló művében.³⁴

A szórt birtokrendszer gyakorlata ismét lehetővé teszi, hogy a dunántúli és dél-alföldi birtokok mellett a Máttra vidékén is rendelkezzen szőlőkkel Csák Miklós. Amennyiben a c és t betűket tartalmazó szavakat keresünk a kéziratban, tapasztaljuk, hogy ezek a betűk számos esetben jól elkülönülnek egymástól a t betű keresztvonása által. Ezt a keresztvonást látjuk a vitatható szőlőbirtok nevében is, így ennek értelmezése inkább a *Matra* irányába hajlik. A *possit facere, quod voluerit* c betűje azonban erősen hasonlít ahhoz, ahogy az oklevél más pontjain a t betűt írja a scriptor. A kéziratban álló helynév így paleográfaiilag *Matra* és *Macra* is lehet. (Lásd

2–13. mellékleteket a jelen tanulmányban.) A dél-alföldi birtokok megléte mindenesetre érv lehet emellett, hogy ezektől nem túl nagy távolságra, a Makra-hegy vidékén feltételezzük Csák Miklós szőlejét.³⁵ A Csákok Tiszán túli birtokossága egyébként nem volt hosszú életű. Amikor a Csák Miklós fiai 1255-ben birtokfelosztásról tárgyalnak, már nem beszélnek a Tiszán-túli birtokokról, ahogy későbbi okleveleikben sem.³⁶

Érdekeség, hogy Csák Miklós 1231. évi végrendeletének szövege már egy 1228-ra keltezett oklevélben is olvasható. 1434. június 16-án kelt átiratban maradt fenn: a pannonhalmi konvent készítette az átiratot, Linkóháti Péter kérésére, aki Rozgonyi István, temesi ispán familiárisa volt. A 15. századi kézirat egérrágtá formában maradt ránk.³⁷ A *vineas* szó éppen nem látszik, a szőlők vitatható helyének megadása azonban igen. Dreska Gábor „in Matra” alakban írja át.³⁸ Magam elképzelhetőnek tartom, hogy c betűt lássunk az adott földrajzi névben, és így *Macraként* olvassuk. Az 1228-ra keltezett oklevél azonban, – mellyel II. András megerősíti Csák Miklós végrendeletét – minden valószínűség szerint hamisítvány. Erre Zsoldos Attila mutatott rá nemrégiben. A hamisítvány 1230–1231 táján készülhetett.³⁹ Az oklevél koholmány

35 Köszönet Almási Tibornak a paleográfai konzultációért. Esetleg mérlegelhető annak lehetősége, hogy a Makra hegyre a Matra névváltozatot is használták. A Máttra helynevet vitatott eredetűként tartja számon Kiss Lajos: Földrajzi nevet etimológia szótára II. Bp. 1988. 107. A Makra jelentéséről lásd alább.

36 „Az eddigelé ismeretes oklevelekben 1240. év után Izsák comesről nincs emlékezet; igen valószínű, hogy a tatárjárásban vészelt el, s ekkor pusztulhattak el a Miklós comes fiaira szállott Maros és Tisza vidéki birtokok is. Elég feltűnőleg annak sincs nyoma, hogy azokat Miklós comes utódai a tatárjárás után is birtokuk tartották volna, avagy hogy azok minő körülmények között estek el kezeikről.” Nagy Imre: A Kisfaludy család leszármazása. (Második és befejező közlemény) Turul 14. (1896) 54.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Első kötet, Bp. 1900. 313–314. Karácsonyi hivatkozása: CD Tomi IV. Vol. 1. 200–201.; Hazai Okmánytár. Kiadják: Nagy Imre – Paul Iván – Ráth Károly – Vég hely Dezső – Ipolyi Arnold. I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 43–45.: CD. IV/2. 226–228. 226.; CD. VII/1. 302; CD. IV/2. 334. 335.; ÁKÜO II. 167–168.; CD. VII/2. 82–83. Tiszántúli, dél-alföldi birtokokat nem említetek a Csákok kezén.

37 HU-MNL-OL-DL 88083.; Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Ed.: Ferenc L. Hervay. Róma 1984. 122.; A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára II. (1399–1438). Közzé teszi Dreska Gábor. Győr 2008. (a továbbiakban: Pannonhalmi konvent) 265–267. (522. sz.) 267.

38 Pannonhalmi konvent i. m. 267.; HU-MNL-OL-DL 88083. 26. sor.; Lásd a 14. mellékletet jelen tanulmányban.

39 Az oklevél végén, az Anno Domini keltezésen kívül az is szerepel, hogy András király uralmának 20. évében kelt. II. András – uralmának ebben a szakaszában – 1204-től számította uralmát, tehát a 20. év 1223/1224. évet jelölné. A méltóságviselők sorában ott áll Bulcsú csanádi püspök is, noha ő csak 1230-tól tölti be ezt a tisztséget. Az oklevél azt állítja, hogy Ugrin, kalocsai érsek keze által készült, noha ő csak 1230-tól kancellár. Zsoldos Attila szerint az „1228-ra datált átiró oklevél ellenőrizhető archontológiai adatai együttesen az 1230–1231. években érvényes helyzetet mutatnak, a belefoglalt végrendelet pedig a Béla herceg birtokviszavételei után előállt állapotokat tükrözi, így szerfelett valószínűnek ítéltető, hogy az oklevél valamikor 1230–1231-ben, de bizonyosan az 1230. évi birtokviszavételt követően készült...” „Talan azért, mert így reméltek kivédeni egy újabb, az 1230. évi-nél is keményebb birtokviszavételi kísérletet, talán más okból...” Zsoldos Attila: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár 2022. 67–69. 71–72.; Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája. 1000–1301. Bp. 2011. 86–87. 108.; Zsoldos Attila: Csák nembeli Miklós hamis végrendelete. Elhangzott

27 HU-MNL-OL-DL 61129.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) III. 2. 227–230.; Az oklevélben felsorolt birtokok lokalizálásáról lásd Kisfaludy László: A kisfaludy Kisfaludy család története. Debrecen 2004. 22., 24., 25., 30. – Dél-Alföldre helyezhető birtoknevek közül említünk itt kettőt: Houd (Hód) Hódmezővárhely előzménye, Wary (Vári) a mai Gyulavári. Kisfaludy L.: A kisfaludy i. m. 24. 30.; Györffy Gy.: Az Árpád-kori i. m. I.; Rácz György: Gyula az Árpád-korban. Egy határjárás tanulmányai. In: Gyula város történetének kezdetei. Szerk. Erdész Ádám. Gyula 2015. 71–97. 86.

28 CD III. 2. 230.

29 Nagy Imre: A Kisfaludy család leszármazása. (Első közlemény) Turul 14. (1896) 6.

30 Kisfaludy L.: A kisfaludy Kisfaludy család i. m. 21., 25.

31 Kenéz Győző fordításai, regesztáinak őrzési helye: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára, XV. 3. (A hagyatékot már az Országos Levéltárban gondozták. Almási Tibor ezt az anyagot gondozta, digitalizálta. Kiadása előkészületben.)

32 Györffy Gy.: Árpád-kori i. m. I. 163.

33 Mihalka, A. – Lazea, E.: Traditiole i. m. 18.

34 Csávossy Gy.: Jó boroknak i. m. 282.

volta nem változtat azon a tényen, hogy 1230 körül készülhetett egy oklevél, melyben írtak egy szőlőről, amely vagy a Mátra, vagy a Makra hegyhez lokalizálható.

A 14. század elején már jóval nagyobb egyértelműséggel ragadhatjuk meg oklevelekben a Makra hegy szőlőit, a ménesi borvidéket. Az oklevélszövegekben a Makra-hegyhez kapcsolódóan olyan települések fordulnak elő – Ménés, Gyarak, Pálülése, – melyek valóban Arad-hegyalján fekszenek. A lábjegyzetben hivatkozott okleveleket az aradi társaskáptalan állította ki. Ez erős érv mellett, hogy a bennük említett hegy a Makra-hegy.⁴⁰

Csák Miklós 1228-ban és 1231-ben megerősített oklevelehez érdekes párhuzamként kínálkozik egy, Salánk fia Buda és János osztozkodásáról szóló, 1326. október 26-án kelt oklevél. A szöveg Pest megyei és Békés megyei birtokokon kívül Zaránd megyei szőlőbirtokot is említ.⁴¹ Amennyiben a Salánk fiainak osztozkodása során a Békés megyei birtok, a Zarándi birtokok és a Zarándi szőlő egy birtokrendszer részeként tűnt föl, úgy 1228-ban és 1231-ben a dél-alföldi birtokokkal azonos – Csák-tulajdonban levő szőlőbirtokról is feltételezhetjük, hogy Arad-hegyalján feküdtek, nem pedig a Mátra vidékén. A Csák nemzetség és a Salank fiai birtokainak összevetése azért is indokolt, mert van átfedés a javaik között: Várajt nevű helység előbb a Csák (1228/1434: Varud; 1230: Waroct; 1231: Waruct) majd a Salank fiainak tulajdonában tűnik fel (1326: Waruhth).⁴²

Középkori oklevelek alapján Békés megye területére lokalizálható szőlőbirtokokról is beszélhetünk: 1400-ban szeptember 9-én kelt, *Rábe*-i vonatkozású oklevél határleírása szőlőt is említ.⁴³ 1412. február 8-án Garai Miklós nevében Békésen tartott nádori közgyűlés szerint Nadányi László bucsai birtokához tartozott egy bizonyos *Szölös Szigeth*. Ez a

helynév magyarul áll a latin szövegben.⁴⁴ Az említett szigeten valószínűleg szőlőbirtok állt. A Békés megyei szőlőkből készült bor aligha vette föl a versenyt Arad-hegyalja nedűjével. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Gyula váruradalma egy 1525-ből való jövedelemjegyzék szerint a Makra hegyen, Meszt környékén rendelkezett szőlőbirtokkal.⁴⁵

Más Makra helynevek

A képet tovább árnyalja, hogy Makra nem csak Arad-hegyalján, hanem a Kárpát-medence más pontjain is előfordul. II. Béla király 1138-ban összeíratta a dömösi káptalan javait. Ebben az összeírásban is olvassunk szőlőkről, melyek Makrában, Csepely faluban feküdtek. Csepely falu – Nagycsepely – említése segít eldönteni, hogy itt a Somogy megyében, Karád közelében levő Makrai-hegyről esik szó.⁴⁶

Az 1067-re datált, 1267-ben készült átiratban fennmaradt százdi alapítólevélben is olvassuk: „Makra határa kezdődik keletről ...”.⁴⁷ Györffy Arad és Zaránd megyékbe helyezi, Marton Szabolcs is Arad-Hegyaljára lokalizálja.⁴⁸ Az oklevél magyar nyelvű, 2006. évi kiadása Nyírbátor területére helyezi.⁴⁹

44 HU-MNL-OL-DL 107385.; Kiadása: *Haán Lajos*: Békés vármegye hajdana II. (Oklevéltári rész.) Diplomatarium Békessiensis. Pest 1870. 38.; *Karácsanyi János*: Békés vármegye története. I. Gyula 1896. 50.; Garai Miklós nádor nevében 1412. febr. elején Fejér megye közgyűlésén is kelteztek oklevelet, amely eredetiben maradt ránk (HU-MNL-OL-DL 100388.). Szabolcs és Bereg megyék számára is ekkoriban volt nádori közgyűlés. Ezekre a gyűléseken bizonyára nem maga a nádor vett részt, hanem megbízottja. Lásd pl. C. *Tóth Norbert*: Szabolcs megye működése a Zsigmond korban. Nyíregyháza 2008. 116–117.

45 9. pont: „Szület idején a Makra hegyen lévő szőlőskertben a pecsét-40 pénz jövedelmet hoz”. 20. pont: Továbbá jövedelem származik a Meszt birtok környékén fekvő, Gyula várához tartozó Makra hegyi szőlő kilencedéből, mégpedig 30 szerémi (*sirimicalia*) hordó az ugyanott termett borból, amelyből egy hordó 15 Ft-t ér, az összes kitesz 400” Lásd: Jegyzék Gyula várának jövedelméről és bevételeiről tételes számítással 1525. január 5. és február 5. között (Gyertyaszentelő környékén). Kiadta és fordította Blazovich László. In: *Blazovich László*: Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből. (Gyulai füzetek 16.) Gyula 2007. 64. 10. jegyzet, 65. 17. jegyzet. (a továbbiakban: Jegyzék Gyula várának jövedelméről.); 9. pont: „Item Es gefeit auch in dem weyniesen auß dem weinpeyregk 40 Makra petschafft gelt fl.”; 20. pont: „Item es hat auch das Hauß Julia von dem weynpyrig Makra 450 auß dem weyn das Neyth pey 30 syremcher faß weyns 1 fas p 15 flod fazit fl.” Jegyzék Gyula várának jövedelméről 71–75. 72. (Jegyzék Gyula várának jövedelméről... német szövege.) A gyulai uradalom 1525. évi jövedelemjegyzékének német szövege és fordítása. Fordította: Schmidt József.; 9. pont: „Továbbá a Makra szőlőhegyről a szüretkor jár petschafft pénz.”; 20. pont: „Továbbá a Gyula Házé a Makra szőlőhegyi borból a kilenced, azaz harminc szerémi hordó bor. Egy hordó 15 forint. Összesen 400” 76–80. 77.

46 II. Béla király összeírja a dömösi egyház javait. Ford. Körmendi Tamás, jegyz. Zsoldos Attila. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a kötetet szerkesztette: Thoroczkay Gábor. Szeged 2018. 29–48. 43.; *Kiss L.*: Földrajzi i. m. II. 107. Az oklevélben, a Matra névben jól látszik a t keresztvonása. (Lásd jelen tanulmány 19. melléklete.)

41 HU-MNL-OL-DL 28575. Anjou-kori oklevéltár X. (Szerk. Blazovich László – Géczy Lajos.) Bp.–Szeged 2020. 260. (427. sz.) A helyes dátum nyilván a Blazovich-Géczy által közölt okt. 26., hisz az oklevél Szent Demeter napján kelt.

az alábbi konferencián: Az élet sava-borsa. Előadások a középkori gazdaság – és társadalomtörténet köréből. ELTE BTK Középkori Történeti Tanszék. 2022. május 6.; Köszönet Szócs Tibornak a témában nyújtott segítségével.

40 Hench pankotai polgár 1302-ben eladta a Ménesi mellett emelkedő Makra hegyen („in monte Macra supra villam Menesei”) levő szőlőbirtokát András, szegedi polgárnak. HU-MNL-OL-DL 91152. Az oklevél kiadását lásd. *Petrovics István*: Oklevelek Szeged középkori történetéhez. Acta Historica (1979) 61–65. 61–62.; *Petrovics István*: Várostörténeti mozaikok. Barangolások a középkori Szegeden és környékén. Szeged 2019. 93.; Az oklevél részletét lást jelen tanulmány 15. mellékletében. – Az 1310-ben kelt oklevél Ménés fölötti Makra hegyen fekvő szőlőt említ, HU-MNL-OL-DL 91164. Lásd jelen tanulmány 16a és 16b mellékletét. – Gyarakon levő, makrahegyi szőlőről szól az 1410. május 11-én kelt oklevél: HU-MNL-OL-DL 53529. (Jelen tanulmány 17. melléklete.) – A Makra hegyen, Pálülésén levő szőlő eladásáról szól az 1414. július 29-én kelt oklevél. HU-MNL-OL-DL 10245. (Jelen tanulmány 18. melléklete.) A fenti oklevelek regesztáit lásd: *Juhász Kálmán*: Aradi regeszták. Gyula 1962. – A Mátra hegységre vonatkozik II. András király 1217-ben kelt, 1230. évi átiratban fennmaradt adománylevele Botch fia Tamásnak (HU-MNL-OL-DL 79., kiadása ÁÜO. XI. 139–140. *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1923. 103. (315. sz.); *Kiss L.*: Földrajzi i. m. II. 107. Az oklevélben, a Matra névben jól látszik a t keresztvonása. (Lásd jelen tanulmány 19. melléklete.)

41 HU-MNL-OL-DL 28575. Anjou-kori oklevéltár X. (Szerk. Blazovich László – Géczy Lajos.) Bp.–Szeged 2020. 260. (427. sz.) A helyes dátum nyilván a Blazovich-Géczy által közölt okt. 26., hisz az oklevél Szent Demeter napján kelt.

42 *Rácz Gy.*: Gyula az Árpád-korban i. m. 94.

43 HU-MNL-OL-DL 8582.

47 „Marchia Macra incipit ab oriente cum Zakaria usque ad acervum Sumug...” DHA 184. (58. sz. 182–185.); HU-MNL-OL-DL 7. (20. sor).

48 DHA 495. (névmutató); Lásd továbbá Marton Szabolcs kéziratát.

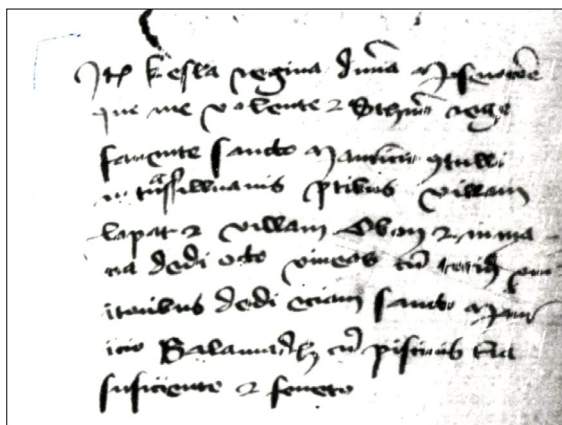
49 A századi monostor alapítólevele (1067 körül). Ford. bev. jegyz. Piti Ferenc. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged 2006. 35–41. 39.; Timár Péter Makra nevű helyet tart számon Drávaiványitól nyugatra, Baranya megyében;

Kovács Éva is azt tartja valószínűbbnek, hogy a százdi alapítólevélben álló Macra Szatmár vármegyében lehetett, mivel az oklevélben való említése előtt és után Szabolcs megyében levő birtokok állnak.⁵⁰

Fontos kérdés, hogy Kárpát-medence különböző pontjain előbukkanó, hasonló hangzású helynevek nyelvileg miként magyarázhatók. Kovács Éva a százdi alapítólevél Makra nevű helységével kapcsolatban felveti: „alapjául az ősszláv *mokrъ 'nedves, nyirkos' jelentésű lexéma szolgált”. Azt is elképzelhetőnek tartja azonban, hogy a latin Macrabeus név rövidül Macra-ra.⁵¹

Áttekintésünk rávilágít arra, hogy a forrásokban olvasható helynevek azonosítása adott esetben nagyon eltérő lehet. Mind a bakonybéli apátságnak szóló szőlőadomány, mind Csák Miklós végrendelete esetében Arad-hegylárára való lokalizálását tartom valószínűbbnek. Fontosnak tartom azonban, hogy különböző lehetőségek ismeretében, ezek mérlegelésével mondjuk ki, hogy melyik értelmezés a valószínűbb.

FÜGGELÉK

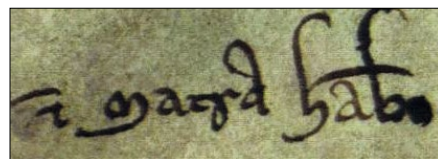
1. kép – Feljegyzés Gizella királyné adományáról. A kérdéses helynév az 5. sor végén és 6. sor elején. (HU-MNL-OL-DF 287859.; Eredeti: Bencés Főapátság Levéltára, Pannonhalma, Konventi levéltár: Capsarium.)

Makrai hegyet Romhánytól nyugatra, Nógrád megyében; továbbá Nyírlugos környékén, Szatmárban. Utóbbira 1335-ből van ad. Minderről lásd *Timár Péter*: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára. Szeged 2019. III. 405.; A Nyírbátor közelében levő Makra-hegyről tud az alábbi adatbázis: *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről, Bp. 2020. <https://tti.abtk.hu/9-egyeb-hirek/4304-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarorszag-digitalis-atlasza>

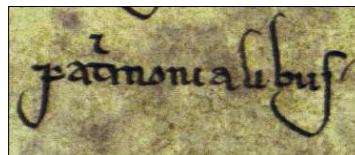
Nyírlugos helytörténete is számoltart Marka nevű dűlőneveket, lásd <https://www.nyirlugos.hu/varosunkrol/> (2024. jan. 2.); Lásd még ÁÚO X. 67.

50 Kovács Éva: A százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debrecen 2018. 79–80.; Lásd még: *Németh Péter*: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. (Jósa András Múzeum Kiadványai 60.) Nyíregyháza 2008. XXVI., 173. 174.

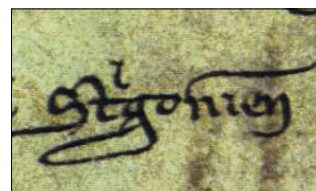
51 Kovács É.: A százdi i. m. 80. 110.; *Németh P.*: A középkori Szatmár i. m. XXVI., 173. 174.; *Kiss L.*: Földrajzi i. m. II. 83.

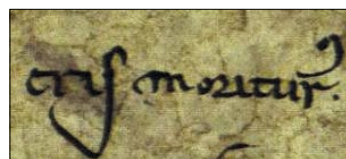
2. kép – 1231-es oklevél alulról második. sorában látható helynév (HU-MNL-OL-DL 61129.)

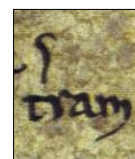
3. kép – 1231-es oklevél második sorában: *patrimonialibus* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

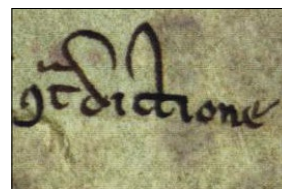
4. kép – 1231-es oklevél harmadik sorában: *Strigoniensis* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

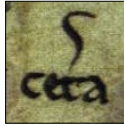
5. kép – 1231-es oklevél harmadik sorában: *cras moriturus* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

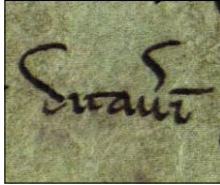
6. kép – 1231-es oklevél hatodik sorában: *terram* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

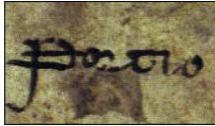
7. kép – 1231-es oklevél alulról a második sorában: *contradictione* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

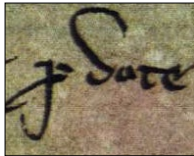
8. kép – 1231-es oklevél nyolcadik sorában: *cetera*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

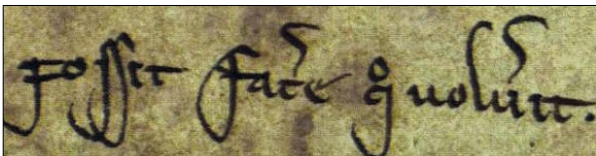
9. kép – 1231-es oklevél 16. sorában: *ditaverim*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

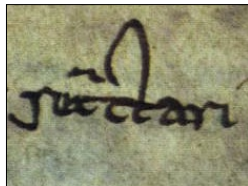
10. kép – 1231-es oklevél 16. sorában: *portio*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

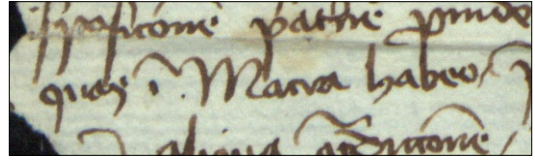
11. kép – 1231-es oklevél alulról második sorában: *pro dote*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

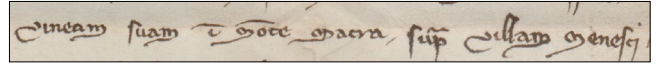
12. kép – 1231-es oklevél alulról második sorában: *possit facere*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

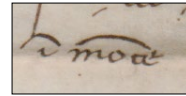
13. kép – 1231-es oklevél alulról második sorában: *retractari*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

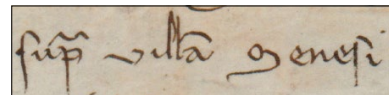
14. kép – 1434. évi oklevél 26. sorában, 1228. évi oklevél másolata:
in Macra habeo (HU-MNL-OL-DL 88083.)

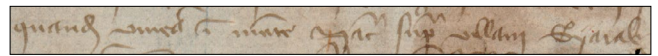
15. kép – 1302. évi oklevél: *in monte Macra, supra villam Menesi*
(HU-MNL-OL-DL 91152.)

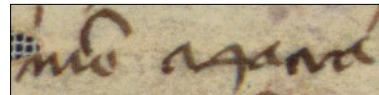
16. a. kép – 1310. évi oklevél ötödik sorának végén: *in monte*
(HU-MNL-OL-DL-DL 91164.)

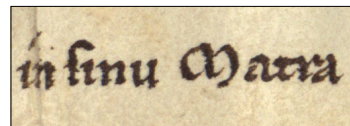
16. b. kép – 1310. évi oklevél hatodik sorában:
supra villam Menesi

17. kép – 1410. máj. 11. (HU-MNL-OL-DL-DL 53529.)

18. kép – 1414. júl. 29.: *in monte Macra* (HU-MNL-OL-DL 10245.)

19. kép – 1230 évi oklevélben: *in deserto in sinu Matra*
(HU-MNL-OL-DL 79.)